

WIOLETTA SZYMCZAK, TOMASZ ADAMCZYK, *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2022, ss. 225. ISBN 978-83-8288-076-2.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rns2024.0013>

Spółeczeństwa współczesne są w fazie przyspieszonych przemian społeczno-kulturowych, które nie przebiegają jednoznacznie. Z jednej strony zaznaczają się silne procesy instytucjonalizacji i tradycji, powodujące umocnienie się tradycyjnej struktury społecznej, działające hamująco na zmianę społeczną, przystosowujące młode pokolenie do istniejących wartości, norm i wzorów zachowań. Z drugiej strony nasilają się procesy indywidualizacji, niosące ze sobą cyrkulację przelotnych ról i statusów, poczucie silnej ambiwalencji religijnej i moralnej, niebezpieczeństwo głębokiego rozkładu wartości, norm i więzi między ludźmi (anomia), ale i szanse wolnego, samodzielnego oraz odpowiedzialnego kształtowania własnego projektu życia (autonomia). W społeczeństwie polskim zachodzi wiele zmian zarówno budzących uznanie, jak i skłaniających do krytycznej refleksji. Ogólną sytuację społeczną, moralną i religijną można skrótowo określić jako przejściową między tradycją i (po)nowoczesnością.

W warunkach transformacji ustrojowej nie dokonuje się w społeczeństwie polskim gwałtowny rozpad dotychczasowych struktur religijno-kościelnych, powstają jednak nowe zróżnicowania religijne, słabną więzi z Kościołem katolickim, zwłaszcza w wymiarze praktyk religijnych. Pełna diagnoza stanu religijności jest w chwili obecnej raczej wątpliwa, nie ma charakteru udokumentowanej ekspertyzy. Jedno jest pewne: w zmienionej sytuacji społeczno-kulturowej, coraz bardziej „nieprzejrzystej”, wiele dotychczasowych poglądów dotyczących religii i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych, wymaga ponownego przemyślenia i sformułowania. Socjologowie zachodni odchodzą od zamiarów przepowiadania końca religii i początków ery całkowicie świeckiej. Mówi się nie tylko o procesach sekularyzacyjnych, ale i o powolnym otwieraniu się ludzi współczesnych na religię i o przebudzeniu religijnym, nie tyle o zanikaniu *sacrum*, lecz o jego przemieszczaniu się w różnych sferach ludzkiego życia. Natomiast socjologia religii w Polsce stoi przed pokusą akceptacji skrajnej wersji tezy sekularyzacyjnej, nawiązującej

do dokonujących się obecnie gwałtownych przekształceń w roli i pozycji Kościoła katolickiego w społeczeństwie. Łatwo w tych warunkach o pokusę przepowiadania radykalnej sekularyzacji. Według tego scenariusza rozwoju wraz z postępowaniem modernizacji społecznej musi dochodzić do sekularyzacji społeczeństwa, a proces ten jest w istocie nieunikniony i nieodwracalny.

Postępujący w warunkach modernizacji społecznej pluralizm religijny i moralny nie zatrzyma się na granicy naszego kraju, a zróżnicowania religijne i moralne dokonują się w społeczeństwie polskim coraz szybciej i są już dość widoczne. Należy liczyć się z przyspieszonym w środowiskach wiejskich i miejskich osłabieniem tradycyjnej kościelności (więź z Kościołem) i religijności, zarówno w kierunku jej modelowania w sensie negatywnym (nie przyjmuje się jej w całości, lecz tylko częściowo – katolicyzm selektywny), jak i pozytywnym (pogłębienie tak osobowościowe, czyli w sferze motywacji, jak i wspólnotowe oraz instytucjonalne), synkretycznym (religijne pojęcia są wyrywane z ich pierwotnego kontekstu i wypełniane nową treścią), a nawet „słabego” ateizmu (brak zainteresowania sprawami religii, bardziej w perspektywie agnostycyzmu lub indyferentyzmu religijnego). W każdym razie osłabienie więzi kościelnych w Polsce, w tym szczególnie w wielkich miastach, będzie dokonywać się szybciej niż utrata religijnej „substancji”. Wydaje się, że tożsamość religijna i moralna młodzieży szkół średnich ma charakter coraz bardziej zmienny, elastyczny, do pewnego stopnia procesualny, daleki od jakiegoś ostatecznego projektu tożsamości osobowej.

Socjologowie z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II podjęli próbę zdiagnozowania środowiska młodzieży szkolnej w odniesieniu do jej religijności, więzi z Kościołem, więzi z rodziną, czasu wolnym i katechezą szkolną w warunkach zmieniającej się rzeczywistości ustrojowej w naszym kraju, a także w kontekście głębokich przemian cywilizacyjnych i kulturowych we współczesnym świecie. Chodzi o młodzież szkół średnich (klasy maturalne), uczącą się w miastach archidiecezji lubelskiej oraz o nauczycieli religii w szkołach na terenie tejże archidiecezji. Badania terenowe zostały zrealizowane na przełomie 2020/2021 roku.

Przedmiotem badań socjologicznych były zagadnienia wiary religijnej, stosunek młodzieży do Kościoła, lekcji religii, relacji rodzinnych, czasu wolnego i zaangażowania społecznego. Badacze społeczni z Lublina zmierzali najpierw do rozpoznania ogólnej sytuacji życiowej młodzieży szkolnej, na którą składa się życie rodzinne, funkcjonowanie w kręgach rówieśniczych, odniesienie się do osób znaczących, spędzanie czasu wolnego, poszukiwanie sensu życia, a także zdiagnozowanie współczesnych potrzeb i problemów rówieśników. Dwa ważne

bloki zagadnień dotyczyły wiary i praktyk religijnych, osobistej relacji badanych z Kościołem i parafią. Ważną częścią charakterystyki młodzieży była kwestia dobrowolnych aktywności pozalekcyjnych, prospołecznych i religijnych, organizowanych na terenie szkoły lub poza szkołą. Obszerny blok zagadnień poświęcono udziałowi młodzieży w lekcjach religii, opiniom o ich przebiegu, funkcjach, motywach udziału w nich lub rezygnacji z nich. Problemy katechezy szkolnej analizowano w doświadczeniach, wyobrażeniach i opiniach zarówno młodzieży, jak i nauczycieli religii.

Recenzowane studium socjologiczno-pastoralne opiera się na wynikach reprezentatywnych badań socjologicznych przeprowadzonych przez Centrum Analiz Społecznych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Dobór próby badawczej miał charakter losowy (warstwowy), w badaniu wzięli udział uczennice i uczniowie z klas maturalnych. Zebrano w sumie 1003 ankiety wypełnione przez obecnych w danym dniu w szkole uczniów. Nie podjęto próby dotarcia do osób nieobecnych. Do opisu wyników empirycznych wybrano trzy zmienne niezależne: płeć badanych, miejsce zamieszkania i religijność (autodeklaracje religijne). Do analiz statystycznych wykorzystano test chi-kwadrat, natomiast do ukazania siły tej zależności zastosowano test V Kramera. Centrum Analiz Społecznych i Ekonomicznych zrealizowało badania socjologiczne również wśród katechetów archidiecezji lubelskiej. W ankiecie internetowej wzięło udział 348 nauczycieli religii. Ważnym dopełnieniem badań ilościowych są analizy jakościowe oparte na wypowiedziach respondentów na tzw. pytania otwarte.

Z socjologicznego punktu widzenia szczególnie cenna jest empiryczna część pracy, składająca się z dwóch części zatytułowanych krótko: *Młodzież i Katecheci*. Część pierwsza zawiera 6 tekstów: *Rodzina, osoby znaczące, czas wolny, sens życia* (Tomasz Adamczyk), *Potrzeby i problemy, skuteczna komunikacja* (Wioletta Szymczak); *Wiara i praktyki religijne* (Tomasz Adamczyk); *Osobista relacja do Kościoła. Parafia i Kościół instytucjonalny* (Wioletta Szymczak, Tomasz Adamczyk); *Lekcje religii: konteksty uczestnictwa i absencji* (Wioletta Szymczak); *Partycypacja społeczna i religijna* (Wioletta Szymczak). W części drugiej znajdują się trzy teksty: *Religijność i potrzeby katechetów* (Tomasz Adamczyk); *Kluczowe problemy i potrzeby katechezy* (Wioletta Szymczak); *Katecheza idealna* (Tomasz Adamczyk). Wnikliwa i prowadzona zgodnie z wymaganiami nowoczesnego warsztatu socjologii empirycznej analiza jest poprzedzona krótką, ale wystarczającą refleksją teoretyczną na temat religijności, więzi z Kościołem, z rodziną i katechezą szkolną. W *Aneksie* metodologicznym zostały umieszczone narzędzia badawcze, tj. kwestionariusze ankiet.

Z przeprowadzanych badań socjologicznych wynika, że w Polsce większość ankietowanych maturzystów identyfikuje się z Kościołem katolickim. Wydaje się jednak, że coraz wyraźniej zaznacza się niepewność wśród młodych ludzi, czy są naprawdę katolikami, nawet wtedy, gdy w ankiecie odpowiadają „tak, jestem katolikiem”. Bardziej wyraźne zmiany socjologowie odnotowują w sferze wiary religijnej i praktyk rytualno-kultowych. W zbiorowości maturzystów archidiecezji lubelskiej 5,5% badanych określiło siebie jako głęboko wierzących, 44,6% – wierzących, 20,8% – niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej, 16,4% – obojętnych w sprawach religijnych, 12,0% – niewierzących, a 0,7% – to osoby nieudzielające odpowiedzi. Badani maturzyści lubelscy określili w następujący sposób swoje uczestnictwo we mszy świętej niedzielnej: kilka razy w tygodniu – 1,8%, w każdą niedzielę – 15,0%, prawie w każdą niedzielę – 12,5%, około jeden lub dwa razy w miesiącu – 11,1%, tylko w wielkie święta – 18,0%, tylko z okazji ślubu, pogrzebu – 9,8%, w ogóle nie uczestniczy – 2,2%, nie dotyczy – 28,5%, brak odpowiedzi – 1,1%. Tylko mniejszość ankietowanej młodzieży deklarowała regularną modlitwę codzienną (19,5%).

Deklarowana religijność młodzieży maturalnej archidiecezji lubelskiej jest – w swoich istotnych kształtach – zróżnicowana. Wpływa to z pewnością na opinie młodzieży o Kościele katolickim, parafii, duchowieństwie i katechezie szkolnej. W przeprowadzonych badaniach socjologicznych diagnozowano m.in. relację ankietowanych z Kościołem, osobiste oczekiwania wobec Kościoła, czynniki przekonujące młodzież do rozwijania wiary i bycia w Kościele, najważniejsze źródła (przyczyny) niewiary lub obojętności religijnej wśród ludzi młodych, preferowane działania (oferty) Kościoła wobec młodych ludzi, opinie o własnej parafii lub parafii, z którą się identyfikuje, opinie na temat miejsca i roli Kościoła w życiu publicznym. Autorzy piszą:

Oczekiwania maturzystów archidiecezji lubelskiej w stosunku do Kościoła, a także ich opinia na temat czynników, które mogłyby przekonać ludzi młodych do pozostania w Kościele, pokazują, że niezależnie od przemian społecznych i kulturowych, młodzież potrzebuje przestrzeni metafizycznej i doświadczenia *sacrum*. Potrzebują otwartości, włączania w relacje, przestrzeni dialogu, doświadczenia religijnego, którego istnienia nie podważa, przeciwnie, potrafi dostrzec jako znaczące dla wiary różnicowników i ich trwania w Kościele. Tendencje związane z procesami desekularyzacji, mnogość ofert z obszaru tzw. nowej duchowości, pozwalają przypuszczać, że jeśli zapotrzebowanie młodzieży na metafizykę nie zostanie wypełnione przez żywą wiarę religijną we wspólnocie Kościoła, obszar ten będzie próbowała zapełniać w inny sposób. (s. 83)

Zasadniczym problemem, nad którym koncentruje się uwaga badaczy społecznych, to analiza identyfikacji religijnych, eklezjalnych, parafialnych, rodzinnych, a przede wszystkim opinie, poglądy, postawy i zachowania związane z katechezą szkolną. Rozwiązanie postawionego problemu badawczego i weryfikacja hipotez została dokonana na podstawie obszernego materiału empirycznego zebranego wśród maturzystów uczących się na terenie archidiecezji lubelskiej i nauczycieli religii w szkołach. W całej zbiorowości maturzystów 28,6% badanych zadeklarowało, że nie bierze udziału w lekcjach religii w szkole. Ich opinie – głównie maturzystów uczęszczających regularnie lub nieregularnie na katechezę szkolną – dotyczyły wielu kwestii, m.in. powodów uczęszczania i nieuczęszczania na lekcje religii, okresu nieuczęszczania na lekcje religii, ważnych i mniej ważnych elementów lekcji religii, pozytywnych aspektów udziału w lekcjach religii, dobrowolnego zaangażowania się na rzecz miasta, parafii itp., udziału w wydarzeniach religijnych w archidiecezji lubelskiej. Część z tych istotnych kwestii jest analizowana w optyce młodzieży maturalnej i w ocenie jej katechetów.

Wiele ważnych konstatacji odnajdujemy w drugiej części książki, w której przedstawiono opinie katechetów na różne kwestie związane z katechezą szkolną: odczucia i doświadczenia związane z prowadzeniem lekcji religii, wpływ nauczania religii na pogłębienie osobistej religijności katechetów, rekolacje i dni skupienia w ramach stałej formacji, najważniejsze sugestie organizacyjne i pastoralne w zakresie prowadzenia katechezy, wsparcie katechetów przez Kurię Archidiecezjalną, główne problemy współczesnej katechezy szkolnej, trudności i wyzwania katechezy, oczekiwane i preferowane formy pomocy katechetom, idealna katecheza. W tej części opracowania autorzy cytują obszernie wypowiedzi nauczycieli religii, które pozwalają czytelnikowi lepiej zrozumieć problemy współczesnych katechetów, ich satysfakcje związane z pełnieniem roli społecznej, ale i trudności, a nawet niepowodzenia. Jest to fascynująca lektura nie tylko dla katechetów, lecz także dla osób odpowiedzialnych za stan katechizacji szkolnej.

Warto dodać, że wśród młodzieży polskiej utrzymują się tendencje do permissywizmu i relatywizmu, chociaż bez wyraźnych zmian wzrostowych, a ci, którzy opowiadają się za stałymi i niezmiennymi kryteriami dobra i zła moralnego oraz uważają, że należy mieć stałe zasady i nigdy od nich nie odstępować, należą do zdecydowanej mniejszości. Można w przybliżeniu określić, że około co piąty badany maturzysta w Polsce jest zwolennikiem stałego (obiektywnego) ładu moralnego, czyli jakiejś formy absolutyzmu moralnego. Zdecydowana większość ankietowanej młodzieży jest skłonna do pewnej relatywizacji wartości

i norm, a pluralizm moralny uznaje za swoistą „sygnaturę” nowoczesności. Ludzie mają prawo uznawać różne wartości i normy moralne, a te wybrane i zinternalizowane są wyrazem autentyczności życiowej oraz wymagają respektowania. Większość młodych ludzi nie daje się zakwalifikować ani do absolutystów, ani do relatywistów skrajnych. Kształtują oni moralność „na swój sposób”, według zindywidualizowanych kryteriów. Cechami charakterystycznymi tej moralności jest autonomia w sferze przekonań i decyzji moralnych oraz indywidualizm zakładający prawo do bycia sobą. Z pewnością bliższa jest im swoista, zindywidualizowana etyka wartości, niż etyka obowiązku i kategorycznych norm. Szkoda, że zrezygnowano w badaniach maturzystów lubelskich ze zdiagnozowania i zinterpretowania postaw i zachowań moralnych młodzieży szkolnej.

Z lubelskich badań socjologicznych wyłania się dość zróżnicowany „portret” młodego pokolenia Polaków. Autorzy tych badań piszą:

Wśród badanych maturzystów wielu nie rozpoznaje metafizycznego wymiaru wiary religijnej, często nie ma poczucia więzi z Kościołem i bycia częścią wspólnoty, łączą ją z nim częściej więzy oparte na tradycji niż osobiste. Warto zauważyć również, że katecheci duchowni i świeccy, nie są dla większości badanych maturzystów znaczącymi innymi; nie do nich wysłaliby kolegów w sytuacji kryzysu, a ich religijne świadectwo nie jest uznawane za ważny element lekcji religii w szkole. Zarazem część tej młodzieży deklaruje potrzebę doświadczenia Boga, dostępności kapłanów, do wartościowuje spotkania bezpośrednie i przekaz w spotkaniu osobistym. Obserwacje powyższe mogą wskazywać na ambiwalentne doświadczenia: z jednej strony braków w postawach katechetów i przedstawicieli Kościoła obserwowanych przez uczniów, z drugiej deficytów w obszarze relacyjności. (s. 174-175)

Książka *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza* ma nie tylko znaczenie teoretyczno-badawcze jako bardzo dogłębna i obiektywna diagnoza rzeczywistości religijno-kościelnej, lecz także pastoralne o wymowie ostrzegawczej. Socjologowie z Lublina ujawnili się w niej głównie jako badacze społeczni, ale i socjologowie wrażliwi na odnowę życia religijnego w naszym kraju. Ta zaś jest możliwa także dzięki poznaniu prawdy o kondycji religijnej i moralnej młodego pokolenia Polaków. Socjolog pragnie poznać i zrozumieć życie społeczne, ale może też – przynajmniej pośrednio – pomóc ludziom zrozumieć to, co wokół nich się dzieje.

Pojawia się pytanie: co zrobić ze skutkami analizowanych zjawisk i procesów, czy socjologowie nie powinni – chociażby w ograniczonym zakresie – formułować jakichś elementów terapii? Socjologiczna wstrzemięźliwość badaczy może pociągać za sobą pewne rozczarowanie czytelników opracowaniami opierającymi się na wynikach badań empirycznych. Mają oni bowiem

prawo oczekiwać wskazówek wynikających z analizy negatywnych przejawów życia społecznego. Sama diagnoza nie wystarcza. Socjologia, a zwłaszcza socjologia życia religijnego i moralnego, mogłaby pomóc w zrozumieniu tajemnicy natury ludzkiej i kondycji społeczeństwa, także w kwestiach fundamentalnych, związanych z religijnością i moralnością.

Wyniki badań socjologicznych – nawet najbardziej wiarygodnych – nie mogą decydować o kierunku działalności Kościoła, chociaż należy zdawać sobie sprawę z tego, jakie są postawy katolików wobec Kościoła i jego misji religijno-moralnej oraz jak oddziaływać na świadomość egzystencjalną społeczeństwa. Problemy doktrynalne Kościoła nie są rozstrzygane według kryteriów opinii publicznej, a tzw. zachowania przeciętne nie mogą być uznane za normę etyczną. Kościół instytucjonalny powinien jednak znać oczekiwania, pojęcia, roszczenia i opinie swoich członków. Głoszenie Ewangelii nie jest całkowicie niezależne od sytuacji życiowych. Pewne warunki społeczno-kulturowe ułatwiają, inne utrudniają przyjęcie orędzia ewangelicznego.

Kościółowi katolickiemu w Polsce potrzebne jest krytyczne i zarazem ufne spojrzenie w przyszłość. Książka Wioletty Szymczak i ks. Tomasza Adamczyka ma przede wszystkim walory poznawcze, ale – przynajmniej pośrednio – posiada duże znaczenie praktyczne i może dobrze służyć duszpasterstwu. Stanowi rzetelną diagnozę w zakresie przemian religijnych, eklezjalnych i moralnych przede wszystkim młodzieży i do pewnego stopnia całego społeczeństwa. Wskazuje też na pewną prognozę tych przemian. Książka ta może pomóc duszpasterzom w odczytywaniu i zrozumieniu „znaków czasu”.

Prezentowane opracowanie jest znacznie lepsze w warstwie diagnostyczno-interpretacyjnej niż wyjaśniającej. Ma ono charakter teoretyczno-empiryczny. Zarysowany w książce portret religijny, moralny i społeczny młodych Polaków jest oparty na rzetelnych analizach socjologicznych. Niektóre szczegóły tego obrazu mogą cieszyć i napawać nadzieją, inne martwić i niepokoić. Ważne jest jednak to, że obraz ten przedstawia stan faktyczny, pozbawiony zarówno zniekształceń, jak i upiększeń, bazujący na „twardych” danych empirycznych, a nie na przesłankach ideologicznych czy życzeniowo postulatycznych.

Ks. prof. dr hab. Janusz Mariański
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
e-mail: januszm@kul.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0620-8000>